

Дмитро НАКОНЕЧНИЙ

Ефіопське християнство виконує важливу роль в житті сучасної Африки. Разом з багатою і оригінальною спадщиною Церкви, історія якої охоплює дві тисячі років, воно вносить унікальний внесок у життя двадцятистолітньої історії християнства (Е. С.Молінар).

Офіційна назва Церкви є “Ефіопська (Орієльтальна¹) Православна Церква Тевахидо”.

До 1959р., це була частина Коптської Церкви. Тому ефіопську православну традицію неможливо розглядати без тісного пов'язування її із коптським християнством (див. журнал “Слово” №1, Коптська Церква”).

Абіссинія, одна з країн на Африканському континенті, лише у середині ХХ ст. отримала звичнішу для нас назву Ефіопія. В історії християнства і взагалі світової історії Аксумське² царство (пізніше Ефіопська держава) було єдиною у всій Африці незалежною християнською країною і однією з найдавніших держав світу.

Як подає нам Міхаель Таффесе, країна була добре відома стародавнім історикам. Вона згадується в текстах Старого і Нового Завітів. Відповідно до біблійної традиції Ізраїля, Ефіопія описується як земля “Куш”, яка розташована біля “Річки Ніл” (Бут. 2.13).

Септуагінта (грецький переклад Св.Письма) описує цю ж країну під назвою “Ефіопія³”. Багато істориків, що не належали до біблійної традиції, також знали про Ефіопію і описували її географічне положення, яка локалізується в землях на південь від Єгипту і населених як хамітськими, так і семітськими народами. У староегипетській традиції Ефіопія була відома як “Земля Пунт”, розташована на краю світу і ця назва перекладалась як “Земля Духу”. Гомер (старогрецький поет, VIII в. до Р.Х.) знав про цю історичну країну і її народ, кажучи: “Ефіопія - країна обпалених сонцем лиць”. Геродот (старогрецький історик, 485-25 рр. до Р.Х.) хвалив ефіопів як “найсправедливіших людей”.

Ефіопські правові джерела повідомляють, що в країні було введено юдаїзм - про це згадується в книзі Кебре Негест (“Слава царів”). У цьому документі основний акцент робиться на віддзеркаленні наступних двох подій: 1. Народження Менілека від Соломона, царя Ізраїля, та ефіопської цариці Шеви (Савської) (970-33 рр. до Р. Х.). 2. Перенесення левітами Ковчегу Завіту з Єрусалиму в Аксум (946-? рр. до Р. Х.). Крім Кебре Негест, є інші джерела, що повідомляють про хороші відносини мешканців краю з народом Ізраїля.

Відповідно до біблійних джерел, ці зв'язки почались ще в часи Мойсея і безперервно продовжувались аж до ери Нового Заповіту (Числ. 12:1; 1 Цар. 10:1-13; 2 Хр. 9:1-12; Мат. 12:42; Ді. 8:26-39)⁴.

В апостольських діяннях розповідається про хрещення апостолом Пилипом ефіопа, євнуха ефіопської цариці, по дорозі з Єрусалиму (Ді. 8:26-39).

Згідно старовинному переказу, першим великим християнським просвітителем ефіопів був Св. Фрументій⁵, римський громадянин з м. Тир, який потерпів корабельну аварію на африканському побережжі Червоного моря. Він придбав довіру в імператора Аксума та

незабаром навернув на християнство і його сина, майбутнього імператора Езана, який і проголосив у 330 році християнство державною релігією. Однак ще досить поширеним та впливовим залишалось язичництво. Згодом Св. Атанасій Олександрійський рукоположив його на єпископа і той отримав ім'я Авва Селам (Батько Миру) в Аксум, і опісля вернувся до Ефіопії, де продовжив евангелізацію країни. Після прибуття Авви Селами в Аксум, християнські спільноти дали йому нове ім'я: "Кесате Берехан" (Просвітитель). Цар Езана і його брат Сайзана змінили свої колишні імена і стали називатись "Абреха" і "Асбеха". Знак Хреста став чеканитися на аксумських монетах. Тим самим цар Абреха став першим в світі правителем, що карбував знак Хреста на своїх монетах. Другим був римський імператор Валентіан, в 375 році⁶.

У 356р. візантійський імператор Константин відправив листа Езана, називаючи його "дорогим братом"⁷. Біля 480 року до Ефіопії прибули т.зв. "Дев'ять Святих", котрі почали свою місіонерську діяльність. Згідно переказу, вони були з Риму, Константинополя і Сирії, котрі їм через опозицію до Халкедонської христології довелось покинути. Якийсь час вони знаходилися в монастирі Св. Пахомія в Єгипті. Їх вплив (разом із традиційним зв'язком із коптами в Єгипті), пояснює чому Ефіопська Церква відкинула Халкедон. "Дев'ять Святих", як вважають, остаточно покінчили із залишками язичництва у країні, прищепили монашу традицію і внесли величезний внесок у розвиток релігійної літератури: перевели Біблію і інші релігійні твори на класичну ефіопську мову. По всій країні розповсюдились монастирі, які швидко стали важливими духовними і інтелектуальними центрами⁸.

В період могутнього ісламського тиску на африканські країни тільки Ефіопія залишалась островом християнства.

В останню чверть XII століття християнський рух церковного відродження був керований Св. Текле Хайманотом Етіським⁹. Вчений король Зара Якоб (1434-1468) провів церковну реформу і реорганізацію держави¹⁰.

Ефіопська Церква досягла розквіту в XV столітті, коли з'явилось багато хорошою богословської і духовної літератури. Вона мала найбільшу організаційну структуру та ореал поширення. Це був також період її максимальної місіонерської діяльності¹¹. В XVI ст. відділи мусульман – сомалійців під командуванням Ахмеда ібн Ібрагіма аль Газі, прозваного "лівша", розграбували країну. Імператор Лебна Денгель звернувся по допомогу до португальців, які нанесли поразку ворогам. Разом із португальцями прибули місіонери – єзуїти, які розпочали проповідницьку діяльність серед населення. У відповідь на ці дії король Галавдевос (або Клавдій) уклав Символ віри Ефіопської Церкви¹². А пізніший імператор Сесиній (Могутність Трійці) в 1622 році уклав унію з Римом. Це було початком існування Ефіопо-Католицької Церкви. У 1636 році унію було розірвано і довгий час церква знаходилась в повній самоізоляції.

ЄРАРХІЯ

З найдавніших часів практично всі єпископи, котрих призначувано в Ефіопію коптськими патріархами, були за національністю єгиптянами (переважно із коптських монахів). Крім того, незважаючи на те, що Ефіопська Церква за кількістю вірних була чисельнішою, навіть більшою за митрополію - Коптську Церкву у Єгипті - в Ефіопію призначали лише одного єпископа - коптського митрополита Абісинії ("папас" або "абуна" - "наш батько")¹³.

З початком ХХ століття Ефіопська Церква стала вимагати більшої автономії і обрання місцевих єпископів. У 1929 році було рукоположено чотирьох місцевих єпископів-ефіопів у помічники коптському митрополиту. У 1948 році за допомогою імператора Хайле Селасіє (правив з 1930 року по 1974 рік) була досягнута угода з коптами про обрання місцевого митрополита після смерті митрополита Кирила. Коли в 1951 році він помер митрополитом обрано ефіопа Василія. Так було встановлено автономію Церкви. У 1959 році Коптський патріархат затвердив митрополита Василія першим патріархом Ефіопської Православної Церкви¹⁴.

Як і в часи своєї автокефальності (від 1959 р.), так і до цього часу (ще від 4 ст.) ефіопська Церква була державною. Ефіопський імператор, як помазанник Божий, так і людина, що дістала богословську освіту, завжди користувався значним авторитетом та впливами у Церкві. Крім того, він же вважався ще й захисником Церкви.¹⁵

У 1974 р., в Ефіопії стається комуністичний переворот і до влади приходять марксистський і прорадянський полковник Менгісту Хайле Маріам. У часи правління якого (1974-1991) офіційно Церква і держава нібито були відокремлені. Але реально держава постійно здійснювала тиск на церковних діячів. Націоналізовано церковні землі, а в 1976 р. ув'язнено патріарха Теофіла, який загинув мученицькою смертю у 1979 р. Після 1979 р. ув'язнено єпископа Павло, якого в 1975 р. патріарх Теофіл висвятив на єпископа без згоди державного управління. У 1983 р. єпископа Павла звільняють і він деякий час мешкає в еміграції у США.

Після повалення комуністичного режиму єпископ Павло став відігравати важливу роль у житті Церкви. У 1991 р. патріарх Ефіопської Церкви Меркурій мусів зректись престолу, на який його обрано у 1988 р. Причина резигнування - звинувачення у співпраці із комуністичним режимом. На місце Меркурія у 1992 р. Священим Синодом обрано Павла. Але із цим обранням не погодився патріарх Меркурій, який на той час проживав у Кенії як вигнанець. Незважаючи на всі претензії з його боку, патріаршу владу залишено за Павлом, який і до цього часу є патріархом (офіційний титул - патріарх Ефіопської Православної Церкви).

ОСОБЛИВОСТІ ЦЕРКВИ

Цікавою особливістю Церкви є її адаптування нею кількох юдаїстичних практик - обрізання, дотримання специфічних вимог щодо утримання від кількох видів їжі, пошанування не тільки неділі, але й суботи. Ці ознаки свідчать про те, що первісне Християнство прийшло до Ефіопії безпосередньо із Палестини через південну Аравію і перебувало під надзвичайним впливом юдаїстського Християнства. Хоча є й інша традиція, що не є наслідком юдаїстичних впливів, а лише результатів дискусій у 15 ст., коли монах Євстахій підняв теологічну дискусію і навіть церковний рух, який мав за мету довести рівність двох завітів - Нового та Старого, тому в зв'язку із цим було введено окремі елементи старозавітної традиції.

Богослужбові книги частково запозичені від коптів, але поширеними є також місцеві літургії, яких всього є 14 (зі своїми анафорами), декілька часословів і надзвичайно багата церковна поезія, що укладена у кількох збірниках. Офіційною мовою богослужінь поряд із старою традиційною мовою гіз є новітня ефіопська мова амарик. Всі літургії до цього часу перекладені на цю сучасну мову.¹⁶ В церковних службах і процесіях відтворюються сцени із Старого Завіту і використовуються кимвали, цитри, тимпани і спеціальні ударні

палички (Пс.150, II Цар.6,5). Гра на цих інструментах надає церкві особливого африканського колориту.¹⁷

Церква визнає сім таїнств Східної традиції, які здійснюються за унікальним місцевим обрядом.

Серед свят особливо шанованим є Воздвиження Хреста, коли у ніч перед святом відбувається хресний хід за місто у присутності властей і найвищих достойників. За містом запалювали вогнище і освячували нові плоди.

У більшості інших випадків богослужбова традиція тотожна до коптської (у т.ч. календар, пости). Хоча є в певні специфічні риси: 33 свята у честь Богородиці, щомісячні святкування Різдва Христового, Страстей, архангелів, апостолів тощо¹⁸.

Храми мають круглу або восьмигранну форму¹⁹. План, по якому споруджуються церкви, символічно відображає карту Святої Землі аж до найдрібніших подробиць, - наприклад, місце, де готується хліб для Євхаристії, називається "Вифлеєм". Більш того, в Лалібеле споруджено одинадцять церков, які повинні символізувати міста Святої Землі.

Передання свідчить, що ці храми були побудовані в VIII-XIII століттях, причому вдень їх будували люди, а вночі - ангели. Паломництва у Святу Землю були утруднені, і важливою частиною ефіопської духовності стали паломництва в стародавні храми і монастирі; безліч чоловічих і жіночих монастирів, храмів, розкиданих по країні, є ознакою християнства²⁰.

Специфікою місцевої монашої традиції є те, що у монастирях живуть разом і монахи, і монахині, хоча є й монастирі, де вони живуть по окремо.

Важливою є роль т. зв. невисвяченого духовенства. Висвячене духовенство не керує у Церкві, наприклад, усі благочинні у Церкві (архипресвітери - лікакахнати) - особи духовного звання, які не мають священного сану.

У Церкві взагалі є дуже багато духовенства, наприклад, у 1988 році (навіть у добу ще домінування марксистської влади) чисельність кліру оцінювали приблизно у 250 тис. осіб.

Існує навіть традиція, згідно якої майже кожен чоловік може звернутися і дістати свячення. Церковні причти є дуже численні - практично при кожній церкві є десятки священиків і дияконів. Усі священики повинні бути у першому шлюбі. Однією із проблем в Ефіопії довгий час залишалося те, що поняття церковного шлюбу було досить умовним - лише знати та духовенство свідомо та переконано дотримувалися законів та приписів церковного шлюбу. Натомість більшість користувалися громадянським шлюбом, який часто приводив навіть до полігамії. У відповідь Церква карала мирян відлученням від причастя - у 19 ст. бували випадки, що до причастя приступали лише старі та діти.

Важливим культурним та духовним центром для всіх ефіопів залишається абісинський монастир біля Гробу Господнього в Єрусалимі (існує від 12 ст.). Здійснення паломництва в Єрусалим є однією із найбільших християнських чеснот. Церковне представництво Ефіопської Церкви є також у Каїрі²¹.

ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ТА ОСВІТА

В XI ст. ефіоп Св. Яред створив ефіопську церковну музику на три лади, і йому також приписують авторство збірника церковних гимнів – degoa. До 1974 р. церковні радіопередачі регулярно транслювались на двох радіостанціях. Церква має також і власну типографію. Активно діє система недільних шкіл, а також відділ праці з молоддю,

створений у 1964р., котрий відповідає періодичної літератури та іншу церковну діяльність. Два рази на рік засідає Священий Синод.

Система освіти включає і усну традицію, яка заснована на коментарях до Старого та Нового Завітів, вибраних текстах із писань святих отців цієї церкви, релігійній поезії, богословських трактатах і церковній музиці²².

До 1974 р., вищим навчальним закладом був Богословський Коледж при університеті Аддіс – Абеби (Коледж Св. Трійці). Марксисты закрили його, але в цьому ж році Церква відкриває Теологічний коледж Св. Павла у столиці держави, який функціонує до сьогодні. У 1994р., у присутності патріарха Павла Богословський Коледж Св. Трійці в Аддіс – Абебе.

Церква, особливо в останній час, займається добродійною діяльністю. Допомагає біженцям і тим, хто постраждав від засухи. Під її покровительством утворено багато сиротинців.

Складним є питання визначення точного числа вірних. Оскільки чисельність населення Ефіопії приблизно 55млн., а православних серед них до 60%, то це означає, що у державі є приблизно 30 млн. християн. Досить значне число ефіопів поселилось у 2-ій половині 20ст., на Захід (100тис.), де було засновано нову єпархію, яка має назву Ефіопська Церква у Західній півкулі. Доречі ця єпархія не визнала патріаршества за еп. Павлом. За тим же сценарієм, за яким сама Ефіопська Церква у ХХст., дістала автокефалію від Коптської Церкви, у 90-их рр., ХХст., Православна Церква Еритреї (колишня провінція Ефіопії, яка відокремилась від неї у 1993р.) дістала незалежність.

ПАТЕРИК

АББУНА ТЕКЛА ХАЙМАНОТ²³

Проповідник, вчитель, місіонер і засновник чернечого ордену Дебре Лібанос був найбільшим подвижником серед святих свого часу в справі відродження християнських спільнот Ефіопії. Він зробив безліч подорожей по країні і мирно зустрічався з язичницькими володарями, яких навертав на християнство. Зокрема, його апостольська місія на півдні Ефіопії ознаменувалася великою перемогою у наверненні Мотелемі - язичницького царя племені Воламо. Таким чином, за допомогою його місій, а також працями інших відомих отців церкви цього часу, були відновлені засади національної свободи і християнської віри Ефіопської Апостольської Церкви.

ПРЕП. МОЙСЕЙ ЕФІОПЛЯНИН

(Вибрані розповіді з “Лавсаїка”)

У якогось пана був раб - ефіоплянин, на йменя Мойсей, про якого ходила найгірша слава - він ведучи розпусне життя ще й займався розбійництвом. Коли господар прогнав Мойсея, то той став на чолі розбійницької зграї. Він ненавидів одного пастуха, який зі своїми собаками перешкодив йому в якійсь нічній справі і задумав вбити пастуха, Мойсей дійшов до місця, де той зазвичай пас своїх овець, але виявилось, що пастух перебрався на іншу сторону Ніла. Річка в цей час розлилась і розбійник, узявши меч в зуби, а свій одяг - на голову, переплив її. Пастух, побачивши пливучого Мойсея, сховався і так врятував своє життя. Тоді Мойсей, зарізав його чотирьох найкращих баранів і зв'язавши їх, переплив назад Ніл. Здерши з баранів шкури, Мойсей поміняв їх на вино, а м'ясо

зажарив. Так він влаштував собі обід, який рясно запивав вином. Після цього випадку Мойсей продовжував бути на чолі зграї розбійників, проте недовго. Уражений якимсь нещасним випадком, він віддалився в монастир і пізніше виявився зразковим ченцем, втім не відразу. Але найбільшим випробуванням для Мойсея була його люта пристрасть блуду, яка в ньому посилилася під час його колишнього розпусного життя. Блудний дух настільки наполегливо нападав на Мойсея, що той трохи не залишив монастиря. Повний відчаю, Мойсей пішов до авви Ісідора, що жив в скиті, і розповів йому про свою боротьбу з блудними помислами.

Святий сказав йому: “Не сумуй, брате! Саме на початку твого подвигу біси посилено нападають на тебе, щоб повернути тебе до колишніх звичок. Перебувай в строгій стриманості, умертвляючи свої земні члени (Кол. 3:5), загороди вхід черевоугодству, яке є матір'ю любострастя, тоді демон розпусти, не знаходячи собі їжі, з досадою відступить від тебе.” Слідуючи пораді старця, Мойсей, закрившись в келії, став з терпінням подвизатись у стриманості, молитві і важких працях, куштуючи тільки небагато черствого хліба. Але все таки під час сну час від часу розпалення плоті турбувало його. Тоді Мойсей пішов до одного досвідченого ченця за порадою. Святий порадив йому провести якийсь час в неспанні і нічних молитвах, оскільки розум його ще не зцілювався від гріховних мрій. Тоді він, вирішив взагалі не спати і навіть не приклоняти колін на молитві, щоб випадково не заснути. І так він прожив шість років, стоячи всю ніч в молитві до Бога. Але навіть і при такому великому подвигу ганебна пристрасть не покидала його. Після цієї бесіди із старцем Мойсей вже спокійно провів залишок свого життя в помірному подвизі. Коли авва Ісідор запитав його, чи не турбує його блудний дух, то Мойсей відповів: “З тієї миті, як ти помолився за мене, біс розпусти відступив від мене.” Чернець Мойсей одержав велику владу над демонами, він їх зневажав і не боявся. Так, будучи чорним по тілу, він в своїй душі став білішим за сніг. Помер він в скиту на 75-у році свого життя (біля 400 року), залишивши після себе 70 учнів. Церква зарахувала його до лику святих.

ДОГМАТИЧНЕ ВЧЕННЯ

Основний вплив на богослов'я Церкви мала богословська традиція Олександрійської школи, особливо Св. Кирило Олександрійський і його послідовники. Церква відкидає Євтихія, який вчив, що в Христі людська природа була повністю поглинута божественною природою, також виключається також Несторій. Однак приймають Олександрійського патріарха Діоскора, вчення якого Халкедонський Собор засудив. Ефіопи не називають себе монофізитами, а міафізитами, де приставка *міа* використовується для позначення композиційної єдності, а приставка *топо* - елементну єдність.

“Тевахідо” - це ефіопський термін (“ставший одним”), що найкращим чином виражає передачу віри Церквою, бо підкреслює нероздільне єднання божественності і людськості в особі Христа. Після вознесіння Христос більше не знаходиться в двох природах. Дві природи об'єднуються в одній природі нероздільно, незмішано і незмінно. Тим самим Він в один і той же час є досконалий Бог і досконалий чоловік. Це - об'єднання природ у воплочені. Після вознесіння Христос не являє більше дві особи або дві природи, але одну особу, одну втілену природу Бога-Сина, з однією волею, будучи одночасно божественним і людським. Тобто Христос, в діях, діє як об'єднана істота, а не роздільно -

як чоловік і як Бог.

Таким чином бачимо, що у наведених коротких віровизнаннях церкви присутній і монофізитизм, і монотелітство.

1 The Oriental Orthodox Churches – це назва т.зв. нехалкедонських Церков, де слово “Oriental” вказує на те що вони древні Східні Церкви, хоч себе вони називають Православними Церквами.

2 м. Акум – стародавня столиця Ефіопського царства.

3 Ефіоп – слово грецького походження і означає “людина з обпаленим лицем”.

4 див. Михаэль Таффессе : “Христианская религия Ефиопии в исторической перспективе”.

5 Сирієць за походженням. За нього Церква була створена лише формально.

6 див. Михаэль Таффессе : “Христианская религия Ефиопии в исторической перспективе”.

7 див. Кристиан Шайо. Богословский диалог между Православной Церковью и Восточными Православными Церквами. — Москва, 2001

8 див. Ronald Roberson, CSP. The Eastern Christian Churches . – Edizioni “Orientalia Chrisnia”, 1999

9 див. Михаэль Таффессе : “Христианская религия Ефиопии в исторической перспективе”.

10 див. Кристиан Шайо. Богословский диалог между Православной Церковью и Восточными Православными Церквами. — Москва, 2001

- 11 див. Михаэль Таффессе : “Христианская религия Ефиопии в исторической перспективе”.
- 12 див. Кристиан Шайо. Богословский диалог между Православной Церковью и Восточными Православными Церквями. — Москва, 2001
- 13 див. Андрій Юраш : “Церкви Східного християнства: історія і сучасність”.
- 14 див. Ronald Roberson, CSP. The Eastern Christian Churches. – Edizioni “Orientalia Chrisnia”, 1999
- 15 див. Андрій Юраш : “Церкви Східного християнства: історія і сучасність”.
- 16 Там же.
- 17 див. Кристиан Шайо. Богословский диалог между Православной Церковью и Восточными Православными Церквями. — Москва, 2001
- 18 див. Андрій Юраш : “Церкви Східного християнства: історія і сучасність”.
- 19 див. Кристиан Шайо. Богословский диалог между Православной Церковью и Восточными Православными Церквями. — Москва, 2001
- 20 Цехаи Беране – Селассие : “Экология и богословие Эфиопской Православной Церкви”.
- 21 див. Андрій Юраш : “Церкви Східного християнства: історія і сучасність”.
- 22 див. Кристиан Шайо. Богословский диалог между Православной Церковью и Восточными Православными Церквями. — Москва, 2001
- 23 див. Михаэль Таффессе : “Христианская религия Ефиопии в исторической перспективе”.
- 24 Там же.

Д. Наконечний. Ефіопська Церква // СЛОВО 1 (22) (2004-2005) 12-15